

*Горболіс Л. М.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка*

ПРИРОДООХОРОННА ЕСТЕТИКА У ЗБІРЦІ ПЕТРА СОРОКИ «ДЕ СВИЩЕ ОВЛУР»

Анотація. У статті на матеріалі збірки сучасного українського письменника П. Сороки «Де свище Овлур» висвітлюються особливості взаємин головного героя зі світом природи, розуміння ним краси лісу, лук, озера як досконалості, гармонії, різноманіття, таємниці. Краса природи осмислюється як важливий сегмент екологічної культури протагоніста.

Ключові слова: літературний процес, протагоніст, природа, краса, екологічна криза, екологічна культура.

Постановка проблеми. У час розгортання глобальної екологічної кризи, стрімкого розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, нівелювання моралі, руйнування традицій, поширення суспільної депресії, зниження загальнокультурного рівня людини, її катастрофічного віддалення від природи художні твори, що популяризують ідею збереження довкілля, краси природи, генетичної єдності нашого народу з рідним краєм, є особливо актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість П. Сороки з виразною природоцентричною домінантою була об'єктом зацікавлення В. Базилевського, Л. Оляндера, А. Царук та ін. Дослідники вивчали проблемно-тематичні, стильові особливості творів письменника, акцентували на важливості компаративного підходу до осягнення збірок. Масштабно представлена в доробку П. Сороки екологічна проблематика досліджена у студіях Л. Горболіс.

Збірка П. Сороки «Де свище Овлур» – своєрідне діалогічне продовження його книги «Симфонія Петриківського лісу» в проблемно-тематичному, образотворчому, наративному, настроєвому та ін. аспектах. З-поміж широкого діапазону заявлених у збірці питань акцентуємо на доволі виразній (як засвідчують тексти) темі природоохоронної естетики, що в доробку письменника активно представлена, проте ще не вивчена.

Мета статті – виявити й проаналізувати специфіку розуміння протагоністом збірки П. Сороки «Де свище Овлур» краси природи, означити усвідомлення головним героєм необхідності збереження природного довкілля.

Виклад основного матеріалу. Реалізація мети передбачає обов'язкове залучення міждисциплінарного підходу – праця із екології, екофілософії, культурології, природоохоронної справи тощо, апелюючи до розроблених і активно вживаних понять, що їх слушно спроектувати на художні тексти. Серед ключових для нашого дослідження термінів є природоохоронна естетика, яку дослідники трактують як «напрямок в естетиці, що вивчає естетичну цінність ландшафтів, об'єктів, явищ дикої та окультуреної природи, видів флори і фауни, зорову, звукову, нюхову, тактильну і смакову красу природи; особливості естетичного усвідомлення природи; способи збереження природної краси» [1, с. 86]. Краса природи в усіх її виявах (зорова, звукова, тактильна, нюхова, смакова) активно заявлена в житті

протагоніста збірки П. Сороки «Де свище Овлур». Двадцятирічний юнак Захар, нащадок лісників (дід і батько – лісники, батько загинув від браконьєрської кулі), має характер несперечливий, ненапасливий, любить природу і майбутній свій факх. «Ти вийдеш на доброго лісничого – спеціаліста нової генерації» [2, с. 95], – так характеризує його знайомий дід Аво. Цей уважний юнак помічає багатоманітність співу птахів, відтінки кольорів неба, дерев, шовковистість трав, ніжність ранньовесняного листя, аромати квітів, грибів, смак води, ягід тощо. Широку палітру краси природи він неспішно відображає у своєму щоденнику, читаючи його лісовим мешканцям. Щоденник розкриває грані внутрішнього світу героя. З минулого (життя в місті) немає інформації, все фіксується тут і зараз, у цю мить, як найважливіше. Щоденник складається з чотирьох розділів, охоплюючи всі пори року. Слушно говорити про ідейно-естетичну єдність усіх частин, а також про сугестивний складник оповідної манери, що максимально налаштовує на сприйняття описаного. Гомодієстетичне наратування сприяє заглибленню у внутрішню структуру героя. Деталізовані описи формують загальну настрівну парадигму викладеного, інколи виступають своєрідним документом екзистенційних вражень і переживань героя. Прикметні сповідальність, медитативність написаного, що наближає читача до природи, занурює в її красу, спонукає до уважного й толерантного контактування з природою.

Екоетичне ставлення героя до природи вибудоване на любові до всього живого. Він любить ліс «розвирілим, розцвітаним», «прихмуреним, сутеневим, дошовим», ліс для нього – суцільне диво загадок. Він любить також підземні води, небо, квіти, трави. Сила цього почуття переповнює його: «Я суцільний згусток великої племінної любові» [2, с. 59]. Як бачимо, екоетичне ставлення героя до природи вибудоване на любові до всього живого. Він усвідомлює вплив діда, батька на формування його світорозуміння, світосприймання, світопереживання, проте йому видається, що «може, ця любов закладена ще глибше – у генах» [2, с. 127] і додає: «Мене завжди любили птахи. І я любив їх. Ця любов закладена на генному рівні й дужча від мене. Де я, там завжди багато птахів» [2, с. 71]. «Таїна інстинкту, інтуїція» (В. Базилевський), пам'ять предків ведуть його в ліс. Герой збірки П. Сороки відчуває потребу бути в лісі, спостерігати його красу, себе-пояснювати; у лісі, серед природи він вчиться бути уважним до себе, шукає витоків цінностей, що мають складати основи його духовного життя. Ліс удосконалює його світогляд, орієнтує чин юнака в гедоністичне русло, актуалізує підсвідоме почуття цілісності з Усесвітом. У збірці «Де свище Овлур» порівняно зі збіркою «Симфонія Петриківського лісу» на інстинктах героя акцентовано дещо виразніше, що пояснюється, очевидно, віком героя – молодого хлопця, представника третього покоління лісників.

Героєві не подобається звуковий дискомфорт, коли, наприклад, серед ночі скрикує пугач, «бо це викликає неспокій, тривогу, дрож у тілі й прогання сон» [2, с. 24]. Молодий хлопець, набуваючи фаху лісничого, прагне зрозуміти закони природи, засвоїти їх. Спостерігаючи за полюванням павука-ткача на муху, протагоніст ще довго не міг отямитися, все думав про страшну дуалістичність світу, «дику змішаність добра і зла, краси і потворності. Як мені прийняти їх? Як примиритися? Зрештою, як зрозуміти?» [2, с. 80]. У косовиці для Захара теж є неприємний і важкий момент – ненависть диких бджіл і ос, які дражливо кружляють, намагаючись ужалити людину. Герой розуміє, що, скошуючи трави, ми позбавляємо цих комах раю, «вносимо аритмію в їхнє гармонійне життя» [2, с. 51]. Героєві шкода квіти і стебла, що їх стинає косар. Таке поводження з травою він трактує як «невблаганий закон життя. Усе народжене має померти, щоб за ним ступило нове життя» [2, с. 52]. Сіно піде на харч косулям, пояснює хлопець, і, може, не одну з них врятує у немилосердну зиму. Герой дав обіцянку, що його рушниця не вистрілить ні в звіра, ні в птаха, «і це було нормальне, добре продумане рішення» [2, с. 95].

Світосприймальні настанови Захара, майбутнього дипломованого лісничого, вибудовані на ідеї права дикої природи на життя. «Моральними (природними) правами на життя (існування), свободу, захист від загибелі володіють не лише люди, але й дика природа <...> Право дикої природи на існування і збереження своєї краси й самобутності є для дикої природи життєво необхідним» [4, с. 91], – зауважує еколог В. Борейко. І підкреслює: «Як у юриспруденції існують правові відносини між людьми, між людиною і суспільством, також мають бути розроблені юридичні і моральні відносини між природою і людиною» [4, с. 91–92]. Сьогодні людство має визнати права всіх живих істот, звільнити від безправ'я всю природу. З погляду екологічної етики всі живі істоти, в т. ч. і рослини, незалежно від наявності в них розуму, мають свої інтереси, потреби, права й внутрішню цінність [див. про це детальніше: 5, с. 67]. Екологи, екофілософи називають такі основні права природи: право на життя (існування); право на природну свободу; право на необхідну для життя (існування) частку земних благ; право на відсутність відповідальності перед людиною; право на захист від непотрібного страждання з вини людини; право на генетичну різноманітність (для живих істот) [див.: 5, с. 46]. Протагоніст зі збірки П. Сороки «Де свище Овлур» належно за своїх екоетичні правила поведінки і не порушує прав природи. Він прагне бачити світ гармонійним, природу – красивою. Прикметно, що шанобливе ставлення юнака до природи не заважає, а допомагає йому бути самим собою.

Краса для героя – це гармонія, споглядаючи яку, він вчиться її переносити на стосунки з людьми, на свої внутрішні структури, виробляти імунітет – захист від зла, несправедливості, кривди: «Сьогодні збирав малину, і мій світ набув високої гармонії і мудрого ладу. Яка благодать! Як усе злагодилося, наповнилося світлою радістю буття!» [2, с. 76]. Ліс має свою філософію, тому «не допускає пустого базікання чи безпредметної розмови, тут навіть слова здаються необов'язковим чи зайвим додатком до життя» [2, с. 29]. Ліс – це інший спосіб буття, що його герой ще не вповні осягнув, однак щиро прагне цього. Закони і правила лісу диктують особливу поведінку, яку, стверджує протагоніст, йому ще належить засвоїти й опанувати: «І я вчуся. Вчуся у білки і їжачка, лиски і бурундучка, косулі й лося. Який з мене учень, теж не знаю, та намагаюся бути

сумлінним і наполегливим, допитливим і спостережливим» [2, с. 30]. Йому хочеться вивчити запахи – мову квітів і злаків, щоб можна було нахилитися до невідомої рослини, запитати її ім'я і почути відповідь. Такі знання розширюють уявлення не лише про світ, а й допомагають пізнати свої можливості. Він вчиться у птаха, що майструє гніздо, працьовитості, витримки, любові і неприв'язаності до свого житла і майна, адже птах виконує свою роботу надзвичайно сумлінно, проте лише на один сезон, щоб висидіти яйця й вигодувати дитинчат. У лісі Захар набуває мудрості.

Захар, як і його дід, уважний у ставленні до лісу. Дерево живе, його не можна ні рубати, ні ламати, бо йому болить. Тому на зиму дідусь заготовляє лише сухе гілля. Краса лісу, лук, озера рятують його від буденності, ницості. Концепт свободи є одним із ключових у збірці П. Сороки, що художньо реалізується в проблемно-тематичному полі взаємин людини і природи як унікальної цілісності з урахуванням досвіду перепрочитання природи трьома поколіннями доглядачів лісу. Дика природа вчить не втрачати свободи, незалежності мислення. «Ліс присутньо змінює мене. Щодня, щогодини, щохвилини. Я відчуваю ці зміни і немовби росту» [2, с. 71], – констатує протагоніст. Бо ліс – це всесвіт, «кожне дерево – всесвіт і кожен кущ, кожна галявина, улоговина і калюжа» [2, с. 72]. Герой підкреслює значеннєвість кожного лісового об'єкта, ландшафту, що в комплексі творять гармонію. Дереву навчають його великої доброти й любові, щоб наповнювати ними серце, адже, переконаний герой, «добро не в тому, щоб чинити добро, а в тому, щоб не завдавати зла» [2, с. 71]. Природа розвиває його здібності до самоорганізації, фізичного і морального відновлення. Зламаний грабом молодий клен для Захара – зразок мужності, терпіння, витривалості, адже деревце не хоче вмирати, з усіх сил бореться за життя, через кору й розчахнутий стовбур всмоктує соки – так листя не в'яне, продовжує жити. «Усе в лісі бореться за життя, утверджує і благословляє його, співає гімн любові» [2, с. 107]. Навіть пень не піддається тліну, «збирає останні залишки сил і вистрілює зеленими ростками в надії повернутися до життя. Незнищенна сила любові! Нездоланна воля до життя! Урок мужності, гідний наслідування!» [2, с. 108]. Природа – взірць мужності для Захара.

Світ не прихильний до людини, тварини і рослини, зауважує герой. Ніхто не впевнений у завтрашньому дні – ні людина на землі, ні птах у небі. Прикладом того, як треба захищати своє життя, для Захара є кропива-жеруха, якої людині слід остерігатися. Звісно, ця рослина безсила перед гострою косою, але її колючість відлякує багатьох. Природа впливає на емоційно-психічний стан протагоніста збірки П. Сороки «Де свище Овлур», пропонує шляхи роботи над собою, себе-ствердженням і себе-вдосконаленням.

Ліс – це краса, гармонія, як уже мовилося, де не буває сумно, нудно, бо тут ти завжди з усіма – птахами, звірами, комахами, деревами, травами. Гармонія лісу переноситься в душу героя: «Радість і щастя інших передається й тобі, й серце співає разом із синичками, стрибає з вивірками, злітає над кронами з горличками, б'ється в унісон із дзудинням диких бджіл. А ще здається, що ростеш разом з папороттю і дроком, вішкоцвітом і дудником» [2, с. 11]. Простежуємо зв'язок героя на всіх можливих рівнях, усвідомлення себе частиною природи. Внутрішні структури протагоніста сповнені радістю пізнання: «Сила землі вливається в кожную клітину тіла, дарує відчуття неймовірної легкості, майже невагомості. Рай земний. Жаль, що минущий»

[2, с. 16]. Ці та інші численні факти внутрішнього життя головного героя свідчать про гедоністичну зорієнтованість його світогляду. Щоранку, купаючись у росі й співаючи її з трави, уважних до найменших змін і дрібниць у природі, Захар помічає, що роса щоразу має інший присмак: то малиновий, то сунічний, то медовий, то чебрецевий [2, с. 71]. Але той смак, висновує він, «завжди свіжий, п'яний і цілющий. Смак роси – це смак життя, сили, свободи, щастя...» [2, с. 71].

Краса для протагоніста збірки «Де свище Овлур» – це довершеність пташиного гнізда, що полонить людину, ніби витвір мистецтва; красивий пеньок померлого, а не зрізаного людьми, дерева; красива квітка своїми пахощами. Природа облагороджує юнака. У лісі з його душею щось коїться особливе, неперебутнє, коли вдивляється в небо, розчиняється в його блакиті; коли вслухається в неповторну музику лісу, зі своєю мелодикою і симфонічною тональністю. Не лише кожна пташка, а й кожне дерево, травинка, кущ мають свій звук – голос. Канадський композитор М. Шейфер, представник акустичної екології, досліджуючи взаємини людини і звукового середовища у праці «Налаштовуючи всесвіт», запровадив спеціальне поняття «звуковий ландшафт». За його спостереженнями, коли вітер пролітає в ялинах – вони схлипують і стогнуть, ясен шипить, берези шелестять, сосни гудуть. Для кожного регіону існує своя власна, пташина симфонія. Висновки М. Шейфера суголосні з думками професора О. Мальчевського, котрий, вивчаючи акустичну поведінку птахів, стверджував, що птахи створюють звукове забарвлення ландшафту. «Різні види комах, звірів, пташок доповнюють один одного в добових чи сезонних ритмах звучання» [4, с. 53]. Різноманітні звуки й шуми машинізованого галасливого міста, очевидно, втомили Захара, але не притлумили його увагу до природних, дещо стихієвих, проте неповторних у своїй гармонії звуків. Без особливого напруження він сприймає спів різних птахів, які мешкають у лісі та створюють неповторний звуковий контекст, що гармоніює з кольорами, запахами лісу. Спів птахів для героя – справжнє священнодійство, «апофеоз краси і чару. Ніби починається щось містичне, надземне» [2, с. 36]. Однак варто зауважити, що герой збірки «Де свище Овлур», як і протагоніст «Симфонії Петриківського лісу», любить і тишу, адже, на його переконання, ліс чудесний і без пташиного співу, його глибока тиша теж має звучання. Вихований на давніх екологічних традиціях пошанування природи, герой вважає не доцільним руйнувати благоговійну тишу лісу звуками, «навіть якщо у твоєму слові вияв любові та подиву» [2, с. 72]. Передати свої почуття можна лагідним жестом, теплим поглядом чи глибоким мовчанням. «А якщо цього мало, – переконаний він, – обніми дерево, при- тулися спідтиха-тиха до нього щокою, погладь квітку чи листок папороті... Слова зайві у лісі» [2, с. 72]. У цих словах зосереджена суть філософії героя – бути в лісі чемним гостем, не нашкодити докільно. Тиша допомагає Захарові зосередитися у себе-пізнанні та себе-розумінні.

Протагоніст довіряє природі, покладається на її мудрість; його внутрішні структури пізнають такі глибинні переживання, що урізноманітнюють його відчуття гармонії зі світом, удосконалюють його екологічні знання. Дар лісу – розкіш спілкування. «Царство зелені, тиші, спокою і злагоднюючої душі благодаті» [2, с. 67]. Ліс впливає на емоційний стан, настрої героя, а герой, у свою чергу, намагається влітку залишитися для лісових мешканців, дерев і трав малопомітним (щоб не заважати), взимку – допомогти тваринам і птахам харчами. Захар доволі

ефективно освоїв внутрішні закони довіри та співжиття людини й природи, адже його люблять лісові мешканці. Така практика надає героєві душевного спокою. Він щедро, без вагань впускає в свою душу красу природи, зауважуючи життєдайну силу сонця, що за нього бореться в лісі кожна рослина та її насіння, щоб зрости. Світ лісу завдяки сонячному промінню інший: метелик у тіні й метелик, що на нього падають проміння сонця, – це дві різні істоти. Краса для Захара – це коли дерево облюбує білка, зів'є гніздо лісова ворона чи обживе дупло рій диких бджіл – дереву «весело тоді жити, і зиму легше пережити» [2, с. 94]. Красиві птахи, коли вони сидять на гілках чи в гніздах, «навіть там не гублять своєї вибраності, винятковості» [2, с. 17].

Помічати і споглядати красу природи, любити і пізнавати ліс, дбати про його багатства – це означає для героя пізнавати свою «невидиму натуру», мати впевненість у своїх здібностях, осягати закони щастя, бути у злагоді зі своїм я, розвивати нахили до «сродної праці», тобто не суперечити своїм природним здібностям. Його спосіб життя в лісі ґрунтується на шуканні істини й проектується на буття в істині в майбутньому (в т. ч. і під час мешкання в місті). Чутливий до краси й спраглий душевної рівноваги організм протагоніста, за К. Гольдштейном, знаходить середовище, що найбільше відповідає самоактуалізації. Це означає, що середовище втручається в організм, стимулюючи його, вирівнюючи внутрішню напругу. Людина приходить до згоди із середовищем [див.: 3, с. 88]. Відбувається своєрідне «середовищне розширення особистості» [3, с. 77], коли особистість відчуває середовище продовженням свого я. Дослідники підкреслюють, що без такої ідентифікації людина втрачає уявлення про свою автономність і неповторність [див.: 6]. Будучи джерелом насолоди, природа для протагоніста зі збірки П. Сороки «Де свище Овлур» створює психологічний комфорт, є ідентифікатором героя і сприяє стабільності його життєдіяльності.

Щастя для Захара – це різноманіття. Герой максимально налаштований на ритм і закони лісу, він позиціонує себе як невід'ємний елемент біологічного різноманіття, тому й розуміє, любить та оберігає ліс. Кожен природний об'єкт, у його потрактуванні, має свою філософію, історію, звички. Хлопець захоплюється могутніми столітніми дубами: «Їх завжди оточує велич. Навіть слава <...> Сто років самозаглиблення, самопізнання, мовчання... Сто років самотності – і ні тіні сумирності, упокореності, жалощів для себе» [2, с. 45]. Столітні дуби мають свою філософію, що її двадцятилітній юнак намагався зрозуміти й розкодувати. У лісі немає маловартісних дрібниць, тут усе значуще, важливе, лише треба бути уважним і спостережливим, щоб помітити й здивуватися різноманіттю див.

Тривалий час перебуваючи в лісі, протагоніст спостерігає за поведінкою вітру, що ніби сліпий лірник, натикається на дерева, обдирає боки і все більше розстроюється, а іноді плаче, як ображена дитина. Упродовж року Захар налічує близько тридцяти відтінків зеленого кольору – «їх, звичайно, більше, але моя пам'ять спроможна втримати лише тридцять» [2, с. 50]. Він розпізнає колір кожної травинки, а ще зелень кожної місяця й пори року. «Наш бог – невичерпність» [2, с. 50], – підсумовує герой. Різноманіття «королівської краси» [2, с. 58] захоплює героя в усі пори доби й року. Особливою прикрасою природи є спокій і безрух, коли чути лише дихання дерев, що нагадує дихання риб. Закону тиші дотримується в лісі все живе, не намагається не порушувати її і Захар. «Не порушує її і бузько на

золотій луці – високо піднімає цибаті ноги, а потім неспішно ставить на землю, – боїться порушити святоблиту безшелесті» [2, с. 79].

Для героя перебувати на лоні природи – це щастя. Йому подобаються лункі голоси цвіркунів, лагідне проміння сонця в усі пори року. Від неповторної краси немов відкривається інший світ, героя охоплює неймовірне відчуття легкості, майже невагомості, і він переповнений світлом радості, налитий солодкою утіхою, невимовною ніжністю-розчуленістю. Із сонцем він розділяє любов, небесне світило підносить духовне начало Захара – «і ми обидва засвічуємося від краси і радості» [2, с. 120]. Особливе задоволення отримує герой і від запаху грибів, у яких відчуває багато всього: «терпкості землі, притоми осені, свіжості вітру, сонячної роззолоті, живиці сосен, їлкости злежаних трав і ще чогось такого, що належить до вічної тайни лісу» [2, с. 118]. Як бачимо, у грибах для героя поєдналися тактильні, запахові, смакові характеристики лісу зокрема й краю загалом. Це запах його землі, за яким упізнає свій край, а отже, ідентифікує себе з батьківщиною. Адже, як відомо, запахи теж мають свою географію: «пахне не лише рослинний покрив, – пахнуть і самі ґрунти... запахи, що змішалися з запахами рослинності, і дають різним територіям характерні для них запахи» [4, с. 56]. Гриби пахнуть Захарові рідною землею – так на енергетично-підсвідомому рівні він єднається з ріднокраєм, употужнює свою ідентичність.

Висновки. У збірці П. Сороки «Де свище Овлур» представлено тип чутливого до краси героя, який, перебуваючи в лісі, пізнає цінності самореалізації, духовно мужніє, виробляє й утворює ґрунтовану на прадавніх культурних традиціях модель взаємодії людини і природи. У текстах письменника підкреслено естетичну значущість лісу в житті протагоніста, увиразнено етико-гуманістичну проблематику, актуалізовано традиції шанобливого ставлення людини до природи. Порушена у статті проблема потребує подальшого вивчення, адже в означеному ракурсі ще не розглянуті збірки письменника «Симфонія Петриківського лісу» та «Апокрифи лісу».

Література:

1. Борейко В.Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии. К.: КЭКЦ, 2003. 96 с.
2. Сорока П. Де свище Овлур. К.: Український пріоритет, 2017. 208 с.
3. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. К.: Педагогічна думка, 2007. 276 с.
4. Борейко В.Е. Введение в природоохранную эстетику. К.: КЭКЦ, 2001. 200 с.
5. Борейко В., Пустовіт Н. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин. К.: Логос, 2011. 79 с.
6. Абрамова Ю.Г. Психология среды: источники и направления развития. Вопросы психологии. 1995. № 2. С. 130–137.

Горболіс Л. М. Природоохранный эстетика в сборнике Петра Сороки «Где свищет Овлур»

Аннотация. В статье на материале сборника современного украинского писателя П. Сороки «Где свищет Овлур» освещаются особенности взаимоотношений главного героя с миром природы, понимание им красоты леса, лугов, озера как совершенства, гармонии, разнообразия, тайны. Красота природы осмысливается как важный сегмент экологической культуры протагониста.

Ключевые слова: литературный процесс, протагонист, природа, красота, экологический кризис, экологическая культура.

Horbolis L. Environmental Aesthetics in the Collection “Where Ovlur Whistles” by Petro Soroka

Summary. In the article on the material of the collection “Where the Ovlur Whistles” by the modern Ukrainian writer P. Soroka the features of the main character’s relationship with the world of nature are covered, his understanding of the beauty of the forest, the bows, the lake as perfection, harmony, diversity, mystery. The beauty of nature is interpreted as an important segment of the environmental culture of the protagonist.

Key words: literary process, protagonist, nature, beauty, ecological crisis, ecological culture.